

Рогоза В. В.,

науковий співробітник лабораторії
профільного навчання та профконсультації
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

Постановка проблеми. Вибір професії - складний і відповідальний крок у житті кожної людини, від якого багато в чому залежить її майбутня доля. Правильно вибрати професію - значить знайти своє місце в житті. Поспішність, і легковажність у даному випадку неприйнятні, вони можуть зруйнувати життєві устремління, дезорієнтувати кар'єрну траєкторію тим самим роблячи людину нещасною [4]. Необхідність профорієнтаційних послуг з'явилася в суспільстві досить давно. Минуло вже більше 100 років з тих пір, коли в Страсбурзі у Франції відкрився перший кабінет профорієнтації. Усім добре відомо, що на початку 20-го сторіччя в зв'язку з бурхливою розбудовою промислового виробництва в ряді країн багато людей стали мігрувати в міста в пошуках роботи. Урбанізація спонукала до переосмислення затребуваності професійних категорій. Перед значним числом людей постала реальна проблема волі вибору. Саме тоді стали затребувані фахівці, що допомагають людям зробити правильний вибір професії. Проблема правильності вибору і сьогодні робить профорієнтаційну роботу необхідною та затребуваною на ринку послуг. Актуальність профорієнтації як суспільної проблеми проявляється у необхідності подолання протиріччя між об'єктивно існуючими потребами суспільства у кваліфікованих працівниках та суб'єктивними професійними інтересами молоді. Спрямовання учнів щодо майбутньої професійної діяльності є одним із основних завдань старшої школи, а методологічні засади такої роботи потребують детального вивчення та конкретизації.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема підготовки учнів до вибору професії у конкретних історичних та соціально-економічних умовах вивчалася та розкрита у працях: з питань професійної орієнтації та професійного самовизначення особистості у Л.Авдєєва, І.Волощука, Д.Закатнова, М.Захарова, В.Доротюк, К.Інгеркампа, Л.Йовайши, Є.Климова, І.Кона, А.Маслоу, О.Мельника, І.Назімова, Є.Павлотенкова, Н.Побірченко, Н.Пряжнікова, М.Піддячного, В.Синявського, Д.Сьюпера, М.Тименка, Б.Федоришина, В.Чебишевої, С. Фукуями, М.Ховрича, Дж. Холланда, М.Янцура та ін.; досвід зарубіжних країн із профільного навчання та професійної орієнтації молоді висвітлюють М.Авраменко, Н.Балацька, М.Зверева, Н.Лавриченко, О.Локшина, В.Луговий та ін.

Проте, незважаючи на вагомий доробок з цієї проблеми, питання професійної орієнтації старшокласників в умовах загальноосвітнього навчального закладу потребує більш ретельного дослідження у методологічному аспекті.

Метою даної статті є дослідження концептуальних та методологічних підходів до реалізації профорієнтаційної роботи в школі.

Виклад основного матеріалу. До основних положень, що істотно впливають на постановку всієї профорієнтаційної роботи належать ідеї концептуального характеру. Одна з них – організація профорієнтаційної роботи, що ґрунтується на діагностичному дослідженні особистості, ретельному врахуванні інтересів і здібностей, необхідних для правильного вибору професії. Ця ідея була популярною до середини 30-х років ХХ ст. і називалася «діагностичною концепцією». Тоді широко використовувалися тести. Недосконалість цих тестів, їхнє неправильне використання, а також низка інших причин призвели до того, що ідея діагностичного дослідження була замінена іншою, так званою виховною концепцією [3]. Остання нерідко розглядалася як єдино правильна. Однак і тоді вже було зрозуміло, що і діагностика та виховання – однаково важливі й органічно пов'язані напрями практичної роботи з професійної орієнтації учнів.

До ідеї методологічного характеру належить ідея диференційованого підходу до проведення профорієнтаційної роботи з учнями. Вона передбачає попередню класифікацію учнів за групами залежно від їхніх життєвих та професійних планів і відповідну виховну роботу в цих групах. Диференціальний підхід дає змогу провадити профорієнтаційну роботу більш цілеспрямовано, а отже, й ефективніше.

У соціології поширилася ідея соціально-професійної орієнтації, що пояснює обумовленість вибору професії не стільки орієнтацією на певну професію, скільки спрямованістю особистості на бажаний для себе соціальний стан у суспільстві. Таким чином, якщо професійна орієнтація визначається як діяльність із підготовки молоді до вибору професії, то соціально-професійну орієнтацію можна також стисло визначити як підготовку молоді до вибору професії і свого місця в суспільстві.

Методологічних питань профорієнтації стосуються і питання визначення й розвитку системи профорієнтації.

Перш ніж сформулювати загальне визначення системи профорієнтації, розглянемо вихідні положення:

1. Профорієнтація є системною діяльністю, що охоплює цільові настанови, завдання, принципи, форми, методи, критерії ефективності, рівні, напрями, аспекти й інші системо- і структуроутворюючі елементи [5].
2. Система профорієнтації школярів – це підсистема загальної системи трудової і професійної підготовки.
3. Система професійної орієнтації – частина загальної системи соціальної орієнтації особистості у сформованій структурі продуктивних сил і виробничих відносин.

4. Профорієнтація належить до соціальних систем, що функціонують у суспільстві, вона торкається різних проблем, зокрема пов'язаних із розвитком людського фактора суспільного виробництва; уже лише з цієї причини її можна вважати суспільною проблемою. Вона може бути названа й з іншої причини. Для вирішення проблем профорієнтації замало зусиль одного міністерства (Міністерства освіти і науки України) чи однієї науки (наприклад, педагогіки). Для того щоб система профорієнтації стала ефективною, необхідна скоординована діяльність багатьох (якщо не більшості) міністерств і відомств, а також учених різних спеціальностей.

5. На ефективність профорієнтації впливає безліч різних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Ця система важко піддається організації і керуванню [2].

За незмінної загальної мети конкретні цілі й завдання роботи кожної школи залежать від потреб кадрів у тих чи інших професіях, ступені гостроти цих потреб, можливостей і умов певного регіону. Успішна реалізація поставлених цілей і завдань значною мірою залежить і від якості роботи кожного з цих напрямів.

Нині система профорієнтаційної роботи містить у собі діяльність за такими напрямками:

1. Професійна освіта охоплює профінформацію, профпропаганду і профагітацію.
2. Попередня професійна діагностика, спрямована на виявлення інтересів і здібностей особистості до тієї чи іншої професії.
3. Професійна консультація, націлена переважно на надання індивідуальної допомоги у виборі професії з боку фахівців-профконсультантів [1].
4. Професійний добір із метою вибору особистості, що з найбільшою ймовірністю зможе успішно опанувати певну

професію і виконувати пов'язані з нею трудові обов'язки.

5. Соціально-професійна адаптація.

6. Професійне виховання, що ставить своєю метою формування відповідальності, професійної честі й достоїнства.

У роботі з різних напрямів визначилося коло форм і методів профорієнтаційної роботи – розповіді про професії, бесіди, екскурсії на підприємства і т. ін.

До найважливіших методологічних питань належать і питання визначення критеріїв ефективності профорієнтації. Нині ефективність профорієнтаційної роботи школи нерідко визначається тим, скільки учнів (у відсотках) вибрали професії, на які їх орієнтували, і працюють за ними.

Цей критерій важливий, але недостатній. Адже, наприклад, запланованої частки учнів можна домогтися різними засобами, у тому числі не завжди виправданими у педагогічному, соціальному, психологічному й економічному аспектах. І якщо цей показник ставити головною метою і самоціллю профорієнтації, без серйозної діагностичної і виховної роботи з учнями, то вся ця робота знає своєрідного відхилення, що заважає насамперед самій профорієнтації і підриває довіру до неї з боку учнів і їхніх батьків. Досягнення поставленої мети можливе і виправдано тільки за активної роботи з молоддю, виявлення їхніх реальних інтересів і здібностей, формування переконаності в правильному виборі професії, що відповідає як їхнім особистим схильностям, так і потребам міста, району, села, в якому вони живуть, суспільства в цілому.

Тому з педагогічного погляду ефективність вибору професії означає міру відповідності індивідуального вибору професії рекомендаціям педагога. Передбачається, що педагогічні рекомендації ґрунтуються на врахуванні як особистих, так і суспільних потреб. Відповідно чим більше число учнів обирають рекомендовані їм професії, тим вища дієвість профорієнтаційної роботи педагогів школи. Якщо учні заздалегідь намітили й погодили свої плани життєвого і професійного самовизначення, то частка школярів, що домоглася реалізації своїх планів, є одним із показників ефективності профорієнтації за умови, що визначені раніше плани відповідають потребам регіону, країни в кадрах певних професій і необхідного рівня кваліфікації.

Відомо, що правильний вибір професії позитивно впливає як на продуктивність, так і на якість праці. Отже, трудові досягнення випускників шкіл чи інших навчальних закладів, пов'язаних із профорієнтацією, – ще один важливий критерій успішності вибору професії.

Таким чином, головним критерієм ефективності профорієнтаційної роботи є міра збалансованості кількості учнів, що йдуть на роботу, на навчання в професійно-технічні заклади, вищі навчальні заклади за професіями, що відповідають актуальним потребам міста, району, регіону, суспільства загалом.

Теорія, методи й методики професійної орієнтації в Україні, як і в інших країнах СНД, пройшли складний шлях становлення. У 60-х і першій половині 70-х років ХХ ст. панувало визначення професійної орієнтації як системи державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді психологічної готовності до вибору професії на підставі потреб суспільства з урахуванням інтересів і схильностей особистості учня. Ключовими елементами визначення такого типу є державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, спрямованість цього управління на певне коло професій і певні галузі виробництва, формування в учнів психологічної готовності вибору саме цих, заданих професій. Особистість учня в такому процесі витискується на край системи. Урахування психологічної структури особистості учня здійснюється «на підставі потреб суспільства», тобто як другорядний елемент професійної орієнтації.

Українські психологи розробили нову концепцію професійної орієнтації, яка здобула широке визнання в наукових колах, у навчальній роботі вищих закладів освіти педагогічного та психологічного профілю й практиці профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Вихідною позицією у розробленні нової системи професійної орієнтації було бачення особистості насамперед не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. Саме цей процес саморозвитку покладено в основу формувальних функцій профорієнтації. Особистість у професійній орієнтації виступає як суб'єкт діяльності, суть якої полягає у підготовці до професійного самовизначення. Засоби професійної орієнтації при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до профорієнтаційної діяльності й через це до самопізнання, самокорекції й саморозвитку зі спрямуванням на оптимальне вирішення власних життєвих завдань. Свідоме професійне самовизначення передбачає аналіз особистістю суб'єктивних та об'єктивних умов професійного самовизначення з наступним вільним, самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напряму професійної освіти [3].

Професійна орієнтація визначається як наукова практична система підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Цим визначенням особистість вводиться в центр процесу професійної орієнтації, стає суб'єктом профорієнтаційної діяльності – використовує засоби професійної орієнтації для підготовки до свого власного й самостійного професійного самовизначення. Займаючи позицію суб'єкта професійного самовизначення, особистість відходить від позиції об'єкта впливу з боку суспільства, державних і громадських організацій щодо вирішення своєї професійної долі. Суспільство має сприяти пошуковій діяльності особистості, а не обмежувати цю діяльність виконанням замовного завдання.

Щоб профорієнтаційна робота зі школярами була ефективною, кожен психолог повинен дотримуватися таких методологічних принципів:

– Принцип свідомості передбачає аналіз як об'єктивних, так і суб'єктивних умов вибору професії. Вільний вибір – це самостійно прийняте особистістю рішення. Реалізація цього принципу передбачає обізнаність молоді людини в усьому, що стосується вибраної нею професії, усвідомлення того, що необхідно знати й уміти, щоб успішно реалізувати себе в професійній діяльності. Вона повинна знати, які психічні та психофізіологічні вимоги висуває до неї професія, наскільки її індивідуальні психологічні та психофізіологічні особливості відповідають цим вимогам. Людина, яка вибирає певну професію або спеціальність, повинна бути обізнана з умовами праці та рівнем заробітної плати, з перспективами професійного зростання та можливістю задоволення житлово-побутових потреб, а також із тим, де і протягом якого часу можна здобути цю професію. Людині, яка професійно визначається, бажано попередньо спробувати себе у вибраній професії, відчути себе в процесі діяльності, ознайомитися з відповідною літературою, щоб зорієнтуватися, чи зможе вона протягом тривалого часу займатися цим видом діяльності.

– Принцип самостійності припускає право кожної молоді людини самостійно, без втручання сторонніх, обирати майбутню професію. Згідно з цим принципом, педагогічне керівництво і контроль сім'ї, школи, професійних навчальних закладів, виробництв, громадськості здійснюється лише на рівні порад. Надаючи допомогу молодій людині у вивченні її інтересів, схильностей і здібностей, ніхто з них не втручається в процес самовизначення. Остаточне право вибору залишається за молоді людиною: рішення вона приймає самостійно. Розумне педагогічне керівництво дорослих покликане допомогти молодій людині збалансувати свої потреби і можливості з потребами держави.

– Принцип свободи вибору передбачає право кожного на власний вибір професії, рівність у можливостях, які держава має гарантувати кожній людині.

Свобода вибору не має нічого спільного зі стихійністю і самоплином. Професійний вибір передбачає урахування, з одного боку, індивідуально-психологічних особливостей та стану здоров'я молодшої людини, а з другого – потреб народного господарства та інтересів суспільства. В кінцевому підсумку дитина, за допомогою дорослого усвідомивши сильні та слабкі сторони своєї особистості та зваживши власні потреби та потреби суспільства, скориставшись своєю свободою, може самостійно прийняти рішення.

Висновки. На сучасному етапі розвитку суспільства професійна орієнтація розглядається як комплексна науково обґрунтована система практичних методів і засобів, спрямованих на усвідомлений вибір професії, її освоєння та здійснення професійної діяльності на основі врахування індивідуально-психологічних властивостей людини і потреб ринку праці в кадрах.

За своєю сутністю професійна орієнтація є соціально-економічною, але за змістом роботи, формами та методами вивчення і розвитку особистості – психолого-педагогічною й медико-фізіологічною проблемою.

В основу організації профорієнтаційної роботи покладено особистісно орієнтований підхід, реалізація якого передбачає визначення шляху індивідуального розвитку кожної людини та її професійного самовизначення.

Незважаючи на значний вплив школи, професійна орієнтація не обмежується педагогічним процесом та організаційною діяльністю навчальних закладів. На вибір учнями професії значний вплив мають сім'я та її традиції, соціальне середовище, цінності, що домінують у суспільстві, стан економіки та організація профорієнтаційної роботи з усіма суб'єктами профорієнтації.

Резюме. Професійна орієнтація учнів розглядається як комплексна науково обґрунтована система практичних методів і засобів, спрямованих на усвідомлений вибір професії, її освоєння та здійснення професійної діяльності на основі врахування індивідуально-психологічних властивостей особистості і потреб ринку праці в кадрах. Професійний вибір передбачає урахування, з одного боку, індивідуально-психологічних особливостей та стану здоров'я молодшої людини, а з другого – потреб народного господарства та інтересів суспільства. В кінцевому підсумку дитина усвідомивши сильні та слабкі сторони своєї особистості та зваживши власні потреби та потреби суспільства, скориставшись своєю свободою, може самостійно прийняти рішення. Щоб профорієнтаційна робота зі школярами була ефективною школа повинна дотримуватися певних методологічних принципів і правильно скеровувати діяльність фахівців (психологи, соціальні педагоги, вчителі-предметники). **Ключові слова:** профорієнтація, професійне самовизначення, учні, методологія, особистість.

Резюме. Профессиональная ориентация учащихся рассматривается как комплексная научно обоснованная система практических методов и средств, направленных на осознанный выбор профессии, ее освоение и осуществление профессиональной деятельности на основе учета индивидуально-психологических свойств личности и потребностей рынка труда в кадрах. Профессиональный выбор предполагает учет, с одной стороны, индивидуально-психологических особенностей и состояния здоровья молодого человека, а с другой - потребностей народного хозяйства и интересов общества. В конечном итоге ребенок, осознав сильные и слабые стороны своей личности и взвесив собственные нужды и потребности общества, воспользовавшись своей свободой, может самостоятельно принять решение. Чтобы профориентационная работа со школьниками была эффективной школа должна придерживаться определенных методологических принципов и правильно направлять деятельность специалистов (психологи, социальные педагоги, учителя-предметники). **Ключевые слова:** профориентация, профессиональное самоопределение, ученики, методология, личность.

Summary. Professional orientation of pupils considered as a complex system of scientifically based practices and resources directed to an informed choice of profession, its development and realization of professional activities on the basis of the account of individual psychological characteristics of the individual and the needs of the frames in the labor market. On the one hand, professional choice involves consideration of individual psychological characteristics and the health status of the young man, and on the other hand - the needs of the national economy and the public interest. Eventually the child, realizing the strengths and weaknesses parts of his personality and weighing his own needs and the needs of society, taking advantage of his freedom, can make his own decision. School must adhere to certain methodological principles and correctly guide the professionals (psychologists, social workers, subject teachers) for make prof-orientation work with pupils more effective. **Keywords:** prof-orientation (career - guidance), professional self-definition, pupils, methodology, personality.

Література

1. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів // Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005.–120 с. – (Б-ка «Шк. світу»). С. 4-19.
2. Піддячий М.І. Профінформаційна робота зі старшокласниками / М.І. Піддячий // Наук. записки / Тернопіл. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Т., 2005. – № 3. – С. 80-85.
3. Развитие професійної орієнтації в Україні: наук.-допом. бібліогр. показч./ АПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського [та ін.]; [упоряд.: Пономаренко Л.О., Стельмах Н.А., Ніколюк Л.І.; наук. ред.: Рогова П.І., Чепурна Н.М.; наук. консультант Мельник О.В.: бібліогр. ред. Пономаренко Л.О.]. – К.; Черкаси: [б.в.], 2009. – 196 с.
4. Сидоренко В. Теоретичні засади системи професійної орієнтації в сучасних умовах розвитку суспільства /Віктор Сидоренко, Ніна Тверезівська // Імідж сучасного педагога – 2006. – №8. – С. 6-9.
5. Система профінформаційної роботи со старшокласниками / [Б.А. Федоришин, С.Е. Карпиловская, Р.И. Миттельман, В.В. Синявский, Е.М. Ткаченко, О.І. Яшинин]. – К.: Рад. школа, 1988. – 176 с.